

HACEGAN-NAKŞİBENDİYYE TALİMLERİNİN TEMELLERİ

*Dr. Kamilcan Rahimov,
Özbekistan Bilimler Akademisi
Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkiyat Enstitüsü
Kıdemli Uzmanı
kom_rah@mail.ru*

ÖZET

12. Yüzyılda Hoca Abdülhalik Gucdüvani tarafından kurulan ve devamcılarını tarafından geliştirilen, 14. yüzyılda tarikatın yedinci piri Hoca Bahaeddin Nakşibend döneminde uç noktasına ulaşan Hacegan-Nakşibendiyye tasavvuf tarihindeki en mükemmel ve ileri sufilik talimatlarından biridir. Üç temel: 1) şeriat ve sünnet; 2) zıkr-i hafî; 3) on bir raşha'ya (hoş der dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, yadkerd, bazgeşt, nigahdaşt, yad-daşt, vukuf-i zamani, vukuf-i adedi, vukuf-i kalbi) dayanan talimat, Merkezi Asya'da sufiliğın yeni ve ileri bir türü – sosyal faal sufiliğın gelişimi ve yayılmasında önemli konuma sahipti. Hacegan-Nakşibendiyye tarikatındaki mürid yetiştirmenin merkezi ve mükemmel usulü tarikatın içten güçlü olmasına, hızlıca ve geniş coğrafyaya yayılmasına yol açtı.

Bu makalede yazar Hacegan-Nakşibendiyye tarikatının Gucdüvani'den Nakşibend'e kadar yaşayan kurucularının tasavvuf doğrultusundaki görüş ve gayelerini analiz ederek Hacegan-Nakşibendiyye talimatının temelleri ve neticesi, terbiye usulü üzerine ulaştığı sonuçları özetlenerek beyan etmektedir.

***Anahtar kavramlar:** tasavvuf, sufilik, Hacegan-Nakşibendiyye tarikatı, Hacegan-Nakşibendiyye talimatı, zıkr-i hafî, raşhalar, sosyal faal sufilik.*

Giriş

Hacegan-Nakşibendiyye tarikatı köklü tarihe dayanan Merkezi Asya tasavvuf ekolü geleneğinin devamcısı olarak yerel kökenlere sahiptir. Bir diğer deyişle, Merkezi Asya'da Hacegan-Nakşibendiyye tarikatı ortaya çıkana

kadar olan dönemde de tasavvuf süreçleri yaşanmış, 12.yüzyıldan itibaren İslam Dünyasının çeşitli ülkeleri, örneğin, Maveraiünnehir’de ortaya çıkmaya başlayan sufilik tarikatları, özellikle, Hacegan-Nakşibendiye tarikatının oluşumunda temel olarak hizmet etmiştir. 8.yüzyılın ortalarında İslam dünyasının diğer büyük merkezlerinin yanı sıra Merkezi Asya’da da ortaya çıkan tasavvuf sufilik tarikatları, özellikle, Hacegan-Nakşibendiyye tarikatına kadar *zahitlik dönemi* (8-9.yüzyıllar), *sufilik ekolleri ve akımları dönemi* (9-11. yüzyıllar) olarak adlandırılmış iki dönem yaşandı. Sufilik faaliyetinin gerçekleşmesinde insanları İslam şeriatı çerçevesinden çıkmamak, terk-i dünyacılık ve köşenışinliği inkar etmekle beraber toplum hayatında faal iştirak etmek ve çalışmaya teşvik etmek gibi özellikler bu dönem Merkezi Asya tasavvufinin diğer sufilik ekollerinden farklı kılan önemli özelliklerden sayılır. 8-9.yüzyıllarda bölge tasavvufine ait olan önemli özellikler 12-14.yüzyıllarda ortaya çıkan Hacegan-Nakşibendiyye talimatına da yansımıştır.

Hoca Abdülhalik Gucdüvani (tahmini 496/1103-575/1179), genellikle, Hacegan-Nakşibendiyye tarikatı, örneğin, Haceganiyye aşamasının kurucusu olarak işbu tarikatın şeriat ve sünnete katı riaye edilmesi, tövbe ve iradet ile başlayan seyr-i suluk makamlarını aşması, zikr-i hafi ve sekiz raşha’dan (*hoş der dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, hilvet der-encümen, yadkard, bazgeşt, nigahdaşt, yaddaşt*) oluşan ilk temellerini ortaya çıkarttı. (Xoja Abdulxoliq G’ijduvoni, 2003, 97-98; Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi, 1977, 11, 38). Ondan sonra tarikat önderliğine üstlenen Hoca Muhammed Arif Rivgeri (tahmini 560/1165-660/1262), Hoca Mahmud İncir Fağnevi (tahmini 7/13.yüzyılın başları – 685/1286), Hoca Ali Ramitani (tahmini 591/1195-721/1321), Hoca Muhammed Baba Semmasi (tahmini 7/13.yüzyılın ortaları - 736/1335) ve Seyyid Emir Külal (tahmini 680/1281-772/1370) de Gucdüvani talimatının temelini devam ettirmişse de, Hoca Mahmud İncir Fağnevi döneminden itibaren zikr-i hafi yerini zikr-i cehri almıştır. Hacegan-Nakşibendiyye tarikatındaki bu süreç Hoca Bahaeddin Nakşibend dönemine kadar devam etmiştir (Abul Muhsin, 1993, 54). Nakşibend faaliyeti ile Hacegan-Nakşibendiyye tarikatının Haceganiyye dönemi sona ermiş, Nakşibendiyye dönemi başlamıştır.

Hoca Bahaeddin Nakşibend ilk olarak *zikr-i hafi*’yi yeniden uygulamıştır (Abul Muhsin, 1993, 54; Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi

1977, 97-98), Yusuf Hamadani ve Abdülhalik Gucdüvani tarafından ortaya konulan sekiz *raşha*'ya yeni üç *raşha* (*vukufi zamani*, *vukufi adedi*, *vukufi kalbi*) ekleyerek, sayısını on biri çıkartmıştır (Abul Muhsin, 1993, 84-86; Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi, 1977, 47-50). Bahaeddin Nakşibend terk-i dünyacılık ve köşenişinliği inkar ederken, insanlar ile faal münasebette olmayı, meslek ile meşgul olmayı ve aynı zamanda bir saniye bile Allah'ı unutmamayı teşvik etti (Abul Muhsin 1993, 77; Cami, 1382/2003, 252; Navoiy 2001, 27).

Hacegan-Nakşibendiyye tarikatının Gucdüvani'den Nakşibend'e kadar geçmiş önderlerinin tasavvuf hakkındaki görüşleri ve gayelerini analiz ederek Hacegan-Nakşibendiyye talimatı temelleri ve neticeleri, hem de tarikattaki terbiye usulüne yönelik ulaştığımız sonuçları umumlaştırarak aşağıdaki bölümlerde beyan edeceğiz:

1. Hacegan-Nakşibendiyye Talimlerinin Temelleri

Şeriat ve Sünnet. Hacegan-Nakşibendiyye tarikatının tüm pirleri tasavvufun İslam şeriatına uygun olduğunu kanıtlamak için devamcılarını şeriat ve sünnete katı riaye etmeye teşvik etmiştir. Örneğin, Hoca Abdülhalik Gucdüvani tüm işlerde şeriat ve sünnete dayanmak gerektiğini söyler (Xoja Abdulxoliq G'ijduvoni, 2003, 97-98), Hoca Arif Rivgeri tasavvufun ilk şartı şeriat demiştir (Xoja Muhammad Orif ar-Revgarıy, 1993, 11), Seyyid Emir Külal ise şeriata riaye etmek tarikatın temeli olduğunu ileri sürmüştür. (Шихаб ад-дин б. бинти Амир Хамза 2001, 135-136). Hoca Bahaeddin Nakşibend tarikat üyeliğine şeriat ve sünnete riaye ederek erişildiğini bildirmiştir (Abul Muhsin, 1993, 78).

Zikr-i Hafi. Abdülhalik Gucdüvani kendi tarikatı üyelerine Allah'ı anmanın genel usulü olarak “gizli zikr”, “içten zikr”, “gönül zikri” anlamlarını veren *zikr-i hafi*'yi belirlemiş ise de, Hacegan silsilesinin üçüncü piri Hoca Mahmud İncir Fağnevi döneminden ta silsilenin altıncı piri Seyyid Emir Külal dönemine kadar “aşıkâr zikr”, “dışarıda zikr”, “sesli zikr” anlamlarını veren *zikr-i cehri* kullanılmıştır (Abul Muhsin, 1993, 54). Ama Hoca Bahaeddin Nakşibend *zikr-i hafi*'yi yeniden uygulamıştır (Abul Muhsin 1993, 54; Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 97-98).

Raşhalar. Hacegan-Nakşibendiyye tarikatının “raşhalar” (damlalar) diye adlandırılmış on bir kuralı yani *hoş der dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, yadkerd, bazgeşt, nigahdaşt, yaddaşt, vukufi zamani, vukufi adedi, vukufi kalbi* kurallarından ibaret olup, “Reşehat eyne’l-hayat”ın yazarı Fahrettin Ali Safi ilk sekizi Hoca Abdülhalik Gucdüvani, son üç tanesi Hoca Bahaeddin Nakşibend tarafından ortaya çıkarıldığını beyan etmektedir (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 38). Bir çok araştırmacılar, örneğin, O. Akimuşkin, H.İ.Sori oğlu, A. Hismatulin, A. Kniş, C.A.Subhan ve A.şimmel’ler Kaşifi’ye dayanarak on bir kuralın ilk sekizi Gucdüvani tarafından ortaya konulduğu görüşündedirler (Акимушкин, 1991 54; Salah bin Mubarak Buhari 1992, 21; Хисматулин 1996, 19; Кныш 2004, 252; Субхан 2005, 130; Шиммель, Аннемари 2012, 282). Türk araştırmacıları U.Turar ve H.K.Yılmaz’lar ise on bir kuralın tümü Gucdüvani tarafından oluşturulduğunu söylerler (Turar Usmon 1999, 109-110; Хасан Камиль Ыılmaz 2007, 222). Halbuki, Gucdüvani’nin kendisi “Makamat-i Yusuf Hamadani” eserinde söz konusu kurallardan ilk dördü *hoş der dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen*’ın Hoca Yusuf Hamadani tarafından öğretildiğini hatırlatmıştır (Hoja Abdulxoliq G’ijduvoniyy 2003, 12). Özbek bilim adamları O.Usman ve M.Hasani’ler bu görüşe göre, kuralların ilk dördü Hoca Yusuf Hamadani’ye, sonraki dördü Hoca Abdülhalik Gucdüvani’ye, son üçü ise Hoca Bahaeddin Nakşibend’e ait olduğunu söylerler (Orif Usmon 2003, 20-21; Hoja Abdulxoliq G’ijduvoniyy 2003, 7-8). Kuralların kısaca özeti şöyledir:

1. *Hoş der dem* (Her nefeste Allah’ın yadı ile olmak). Kurala göre salık’in¹ içinden çıkan her nefes *dem* (nefes) huzur (hayal ve dikkatin Allah’a yönelmesi) ve *hoş* (Allah’ın yadı ile olmak) yüzünden olup, ona *gaflet* (Allah’ı unutmak) olmaması gerekir. Sa’diddin Kaşgari’ye göre “*hoş der dem*” bir nefesten ikinci nefese *gaflet* ile değil, huzur ile geçmek gerekir, bendenin aldığı her nefesi Hak Subhanahu ve Teala’dan *gafil* (Allah’ı unutmuş) olmaması gerekir (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 38-40).

¹ **salık** [Arapça **سالک** yolcu] – Allah’a kavuşmak amacıyla seyr-i suluğun tövbe makamından vüsul ve fena makamına kadar olan aşamaları mürşid (şeyh, pir) önderliğinde aşan, böylelikle Allah’a doğru seyr edici ve Allah’a kavuştuktan sonra Allah’ın yanında seyr edici kişi. Kısacası salık suluk edici kişi yani Allah yolunun yolcusudur.

2. *Nazar ber-kadem*, (Her adıma dikkat etmek). Sa'diddin Kaşgari'ye göre, salığın nazarı (dikkatı) her türlü şeylere yönelmemeli ve gereksiz şeylere odaklanmamalı, yürüdüğünde gözü (dikkatı) atılan adımına yönelmelidir (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 40-41).

3. *Sefer der-vatan* (Yerinde durduğu halde sefer etmek). Kurala göre salık insan ruh aleminde sefer eder, yani insana ait özelliklerden ayrılır, meleklerle ait özelliklere sahip olur, eleştirilen özelliklerden halas olur, övülen özellikleri meslek edinir (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 41-42).

4. *Halvet der-encümen* (İnsanlar arasında halvet²). İlk önce belirtelimki, halvet zahiri³ (dış) ve batini⁴ halvet olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kurala göre salık Allah'ın diğer bendelerinden, diğer insanlardan farklılık göstermek için zahiri (insanlar gözünde görülen) mesleklerden biriyle meşgul olmalı. Abdülhalik Gucdüvani'nin halifelerinden⁵ biri Hoca Evliya-i Kebir bu doğrultuda şöyle demektedir: "Halvet der-encümen"de zikir ile meşgul olma ve gark olma öyle bir düzeye ulaşır ki, zikrin kalp hakikatını tamamen kapsadığından kişi pazara (kalabalık mekana) girdiğinde bile hiç bir ses, gürültü duymaz" (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 42-43).

5. *Yadkerd* (Anmak). Dilde ve ya kalpte zikretmek anlamında olan bu kural sufilerin en önemli emellerindedir. Zikir dilde ve kalpte zikir etmek gibi iki türe ayrılmaktadır. (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 43-44). Hacegan tarikatında Abdülhalik Gucdüvani döneminde zikir-i hafi (gizli zikir, kalpte zikretmek) örf oldu. Abdülhalik Gucdüvani'den sonra Hoca Mahmud İncir Feğnevi döneminden itibaren zikir-i cebr (açık zikir, dilde zikretmek) yaygın oldu (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 59). Hoca Bahaeddin Nakşibend dönemine kadar dilde zikretmek mevcuttu, fakat Hoca Bahaeddin yasaklamış ve neticede sadece zikir-i hafi gelişmiştir. Günümüzde de aralarında kalpte zikretmek geleneği korunmuştur.

² **hilvet** **خلوت** (Arapça yalnızlık, tenhalık) – tasavvufta: 1) salığe nefsinin terbiye etmede yardım edecek oruç tutmak, daimi zikir indirmek gibi emelleri gerçekleştirebilmek için kendini insanlardan uzak tutması ve yalnız kalması; 2) salığın düşünce ve fikirlerini herşeyden ayrı tutarak dikkatini Allah'a yöneltmesi.

³ **zahiri hilvet** – dış hilvet, yani salık cisminin insanlardan uzakta olup zikirle meşgul olması.

⁴ **batini hilvet** – içten hilvet, yani salık cismi insanlar arasında olduğu halde kalbinin insanlardan uzakta, zikir ile meşgul olması.

⁵ **halife** [Arapça **خليفة** yardımcı] – tasavvufta: mürşid (şeyh, pir) önderliğinde seyr-i suluk aşamalarından geçerek yardımcısı makamına erişen mürid (salık).

6. Bazgeşt (Dönüş). Bu kurala göre salık her ibadetinden sonra zıkr edenin acizliği ve kusurlara sahip olduğunu beyan etmek için Allah'a geri dönmesine işaret olarak Allah dışında herşeyi reddetmek amacıyla: "İlaha, ente maksudi va rizaka matlubi" ("Ey Allah, benim isteğim sen ve senin rizandır"), demektedir (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşıfı 1977, 44-45).

7. Nigahdaşt (Korumak). Bu kurala ilişkin çeşitli görüşler sunulmuştur. Tasavvufun temel rükünlerinden olup, anlamı kalbi düşünce ve fikirlerden korumaktır. Bir diğer deyişle nigahdaşt düşünce ve fikirleri kontrol etmekten ibaret olup, Allah'ı düşünmekten başka hiç bir şeye dağılmaması için aynı anda bir kaç defa tayyibe kelimesini tekrarlamaktır. Ubeydullah Ahrar'ın tarifine göre "düşünce ve fikri korumak demek, saliğin gönlüne hiç bir fikir gelmemesi demek değildir, akar suya düşen küçük bir çöp su akışına engel olamayacağı gibi gönüle gelen her fikir de saliğin düşüncelerinin sadece Allah'a yönelmesinde engel olamayacaktır" (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşıfı 1977, 46).

8. Yaddaşt (Hafızada tutmak). Ubeydullah Ahrar'ın tarifine göre, *yaddaşt* saf ve ulu Allah'tan haberdarlığın devam etmesi ve Allah'a sevgi vasıtasıyla Hak Subhanahu şuhudunun (Allah'ı görmenin) galip gelmesinden ibarettir (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşıfı 1977, 46-47).

9. Vukufi zamani (Vakitte vakıflık). Kurala göre salık her zaman kendi halinden vakıf olması lazım. Saliğin "vukufi zamani" kuralına riaye etmesi anlara dayalı bir şekilde belirlenmiştir (yani salık her anda kendi halinden vakıf olması gerekir) huzur (düşünce ve fikrin sadece Allah'a yönelmesi) ile alınacak ve ya zorlukla alınacak her nefesi anlayacaktır (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşıfı 1977, 47).

10. Vukufi adedi (Sayıdaki vakıflık). Bahaeddin Nakşibend'e göre kalben zıkrde sayıya riaye ederek dağınık olan düşünce ve fikirleri bir yere toplayabilmektir (Parsai Buhari 1354/1976, 29). Yahut "vukufi adedi" ilm-i ladunninin birinci aşamasıdır (Salah bin Mubarak Buhari 1992, 99; Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşıfı 1977, 48). Zıkr edici her nefeste üç, beş, yedi ve ya yirmi bir kere zıkr indirir.

11. Vukufi kalbi (Kalben vakıflık). Bu düşüncenin iki anlamı vardır: ilki zıkr eden kalp zıkr anında Hak Teala'dan haberdar olması lazım; ikincisi, zıkr eden kişi kendi kalbinden haberdar olması lazım. Bahaeddin Nakşibend kalp-

taki vakıflığın her iki türüne dikkat etmiş ise de, zikrin birinci türünü daha önemli bilmiş ve lazım görmüştür. Çünkü zikirden beklenen amaçın kendisi de kalben vakıflıktır (Parsai Buhari 1354/1976, 34-35; Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi, 1977, 50). Bir diğer deyişle, kalpteki vakıflık kalbin Allah'tan vakıf olması ve dikkatin sadece O'na yönelmesidir.

2. Hacegan-Nakşibendiyye Talimatının Neticesi: Sosyal Faal Sufilik

Hacegan-Nakşibendiyye tarikatı temsilcileri Merkezi Asya tasavvufunun tarikatlara kadar olan dönem geleneklerini devam ettirerek, terk-i dünyacılığa karşı mücadele esnasında sosyal sufiliği teşvik ettiler. Üyelerinin çoğu toplumun faal kesimi üyelerinden oluşan tarikat uzlet ve köşenışinliğı sapmadan daima Allah'ın yadı ile olmak, seyr-i suluk aşamalarını aşmak mümkün olduğunu öğrettiler. Tarikat kurucusu Hoca Abdülhalik Gucdüvani “Şeyhlik eşiğın kapat da dostluk eşiğın aç, halvet eşiğın kapat da sohbet eşiğın aç” (Parsai Buhari 1354/1976, 54; Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi II/1977, 451), demesiyle *halvet* – insanlar ve toplumdan uzaklaşarak köşenışinliğe yoğunlaşmayı uygunsuz görürken, *sohbet* – insanlar ve toplum içinde olmayı karşı koyar. İki asır geçince Gucdüvani gayelerini yeniden canlandırarak geliştirmeye çalışan Hoca Bahaeddin Nakşibend şöyle demektedir: “Bizim yolumuz sohbet (yoludur). (Zira) halvet şöhret getirir, şöhret ise afet. İyilik kalabalık halk içinde ortaya çıkar, kalabalık halk ise sohbet sonucunda oluşur” (Abul Muhsin 1993, 77; Salah bin Mubarak Buhari 1992, 142; Cami 1382, 392).

Hacegan-Nakşibendiyye tarikatının kurucuları bu gayeyi geliştirip, müridlerinin başkalarının sadakaları veya maddi desteklerine göz dikmeksizin kendi emekleriyle geçinmeleri ve meslekle meşğül olmalarını teşvik etmişler. Örneğın, Hoca Abdülhalik Gucdüvani sadakaya dayalı geçinmekle insanlara yük olmamak gerektiğı, yerine helal emek ile meşğül olmak gerektiğini bildirmektedir (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi II/1977, 457). Hoca Bahaeddin Nakşibend ise dest be kar-u, dil be yar (elin işte, gönlün yarda olsun) kuralını ortaya koymakla (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi II/1977, 457) bir taraftan terk-i dünyacılığı ve köşenışinliğe yoğunlaşmadan yahut meslekle meşğül olarak da Allah'ın yadı ile olubilineceğini, bir diğer deyişle sufi olmak için elbette meslekten vaz geçip uzlete çekinmek şart

olmadığını öğrettiyse, ikinci taraftan müridlerini faal iktisadi faaliyet ile ilgilenmeye teşvik etti.

Ayrıca işbu tarikat üyelerinin büyük kısmı ehl-i meslek idiler. Örneğin, Hoca Mahmud İncir Fağnevi inşaatçılık (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 59; Muhammed Talip bin Tacettin Hasanhoca Siddiki 2012, 24), Hoca Ali Ramitani dokumacılık (Cami 1382, 385; 3:255; Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 62, 70-71; Muhammed Talip bin Tacettin Hasanhoca Siddiki 2012, 25), Hoca Muhammed Baba Semasi bağcılık (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977,) 73; Muhammed Talip bin Tacettin Hasanhoca Siddiki 2012, 26), Seyyid Emir Külal çömllekçilik (Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyin Vaiz Kaşifi 1977, 75; Muhammed Talip bin Tacettin Hasanhoca Siddiki 2012, 27), Bahaeddin Nakşibend ise kumaş dokumacılığı, kumaşa desen basmacılığı (Abul Muhsin 1993, 25; Navoiy 2001,15; Sultan Muhammed Daraşukuh 1862, 78) ve tarımcılık (Abul Muhsin,1993, 55) ile geçinmişlerdir.

3. Hacegan-Nakşibendiyye Tarikatında Talim ve Terbiye Usulü

Hacegan-Nakşibendiyye tarikatında müridin mürşid nezareti altında seyr-i suluk aşamalarından geçmesi şahsi tecrübede *mürakebat* – Allah'ı anmakta engel olacak uygunsuz şeylerden saklanmak; *riyaziyat* – nefsi elde tutmak ve kalp temizliğine ermek amacıyla bu dünya rahat ve feragatı ve lezzetlerinden kaçınmak; *teveccüh* – mürşid ile doğrudan münasebet çerçevesinde tüm hayal ve dikkatini mürşide yöneltmek; *rabita* – mürşide gönül bağlamakla ruhi ilişki kurmak; *sohbet* – daima mürşid ile beraber olmakla teorik ve pratik bilimler almak; *hizmet* – insanlara ve mürşidlerine hizmet etmek ile gerçekleşir (Акимушкин 1991, 188; Хисматулин А. А., 1996, 44-45, 65, 68; Necdet Tosun 2007, 311-325, 332-334; Хасан Камиль Ёылмаз 2007, 226, 285-286). Tarikat pirleri yani mürşidlerin her biri, genelde, çok sayıda müridleri arasından dördünü halife – müridleri irşad etmeye yani terbiye etmeye haklı yardımcı seçip, onlara irşad yani mürşidlik ruhsatını verirlerdi. Hacegan-Nakşibendiyye tarikatında mürid yetiştirmenin bu tarz merkezi ve mükemmel usulü tarikatın içten güçlenmesini temin etmiş ise, her mürşidin kendinden sonra dört mürşid bırakması ve bu usulün durmaksızın devam etmesi tarikatın

hızla ve geniş coğrafyalara yayılmasında esas faktörlerden biri olarak hizmet etmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak, 12.yüzyılda Hoca Abdülhalik Gucdüvani tarafından kurulan, devamcılar tarafından geliştirilen ve 14.yüzyılda tarikatın yedinci piri Hoca Bahaeddin Nakşibend döneminde tamamen olgunlaşan Hacegan-Nakşibendiyye talimatı 12-14.yüzyıllarda Merkezi Asya'da İslam şeriatı ve sünnetine uygun olan, terk-i dünyacılık ve köşenışinliğe karşı çıkan, insanları toplum hayatında faal iştirak etmeye, örneğin, meslek ile meşgöl olmaya teşvik eden, toplumda vatanperverlik, emekseverlik, insanperverlik, barış ve refahta yaşamak gayelerini yükseltici Hacegan-Nakşibendiyye Sufilik tarikatının ortaya çıkmasına neden oldu. Tarikatın yedinci piri Hoca Bahaeddin Nakşibend döneminde uç noktasına ulaşan Hacegan-Nakşibendiyye tasavvuf tarihindeki en mükemmel ve ileri sufilik talimatlarından birine ulaştığı görülmektedir; Üç temel: 1) şeriat ve sünnet; 2) zikr-i hafi; 3) on bir raşha'ya (hoş der dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, yadkerd, bazgeşt, nigahdaşt, yaddaşt, vukuf-i zamani, vukuf-i adedi, vukuf-i kalbi) dayanan talimat, Merkezi Asya'da sufiliğin yeni ve ileri bir türü – sosyal faal sufiliğin gelişimi ve yayılmasında önemli konuma sahipti. Hacegan-Nakşibendiyye tarikatındaki mürid yetiştirmenin merkezi ve mükemmel usulü tarikatın içten güçlü olmasına, hızlıca ve geniş coğrafyaya yayılmasına yol açtı.

Çoğu durumda saf İslam dini çerçevelerinden uzaklaşan bazıda ise tamamen zıt olan, terk-i dünyacılık vasıtasıyla sosyal passivliği yahut mutaassıplık vasıtasıyla toplumun barışı ve refahına tehdit etmeye teşvik eden bazı tarikatlar ve akımların sahte ve bölücü gayelerine muhalif olarak ortaya çıkan Hacegan-Nakşibendiyye talimatı Merkezi Asya'da mutedil İslam'ın gelişiminde büyük rol oynadı.

KAYNAKÇA

Abul Muhsin Muhammad Boqir Ibn Ali. (1993). Bahouddin Balogardon (Maqomoti Xoja Bahouddin Naqshband) / Tahrir hay'ati: A. Rustam va boshqalar; Forsiydan tarjima, so'zboshi va lug'at muallifi Mahmudxon Maxdum Hasanxon Maxdum o'g'li. – Toshkent: “Yozuvchi” (208 bet).

Az Guftori Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyy (asar boblaridan parchalar). (2003). / Fors tilidan Mahmud Hasaniy va G.Muzaffar qizi tarjimasini // Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyy [So'zboshi, tarjima, lug'at va izohlar muallifi: Mahmud Hasaniy]. – Toshkent: “O'zbekkino”. (128 b.). (B. 112-121).

Navoiy, Alisher. (2001). Nasoyim ul-muhabbat. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma tomlik. O'n yettinchi tom /Nashrga tayyorlovchilar: S.G'aniyeva, M.Mirzaahmedova. Arabcha va forsha matnlarni tarjima qilib, nashrga tayyorlovchi va mas'ul muharrir: S.Rafiddinov. – Toshkent: “Fan” (520 bet).

Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyy. (2003). Maqomoti Yusuf Hamadoniyy [Tarjimon, nashrga tayyorlovchi va so'zboshi mualliflari: Sayfiddin Sayfulloh, Nodirxon Hasan; Mas'ul muharrir: Ibrohim Haqqul]. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”.

Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyy. (2003). Odobi tariqat / Fors tilidan Mahmud Hasaniy va G.Muzaffar qizi tarjimasini // Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyy [So'zboshi, tarjima, lug'at va izohlar muallifi: Mahmud Hasaniy]. – Toshkent: “O'zbekiston”. (128 b.). (B. 97-101).

Xoja Muhammad Orif ar-Revgariy (1994). Orifnoma // Fors-tojik tilidan Sadridin Salim Buxoriy va Isroil Subhoniyy tarjimasini; Mas'ul muharrir Tilak Jo'ra. – Toshkent: “Navro'z”(16 b.).

Шихаб ад-дин б. бинти Амир Хамза (2001). Житие Амира Кулала (Макамат-и Амир Кулал). [Пер. с персид. О. М. Ястребовой] // Мудрость суфиев / Пер. с персид. О. М. Ястребовой, Ю. А. Иоаннесьяна, Б. М. Бабаджанова. – СПб.: Азбука; Петербургское Востоковедение (448 с.). (С. 27-271).

[. پارسای بخاری، خواجه محمد بن محمد. قدسیه (کلمات بهاءالدین نقشبند) / مقدمه و بتصحیح و تعلیق از احمد طاهری عراقی. – تهران: طهوری، 1354. – 198 ص.]

Parsai Buhari, Hoca Muhammed bin Muhammed. (1354/1976). Kudsiye (Bahaeddin Nakşibend'in dedikleri) [Önsöz, tahrir ve ilaveler Ahmet Tahiri Eraki'ye ait]. – Tahran: “Tahuri”. (s.198)].

[. جامي، نورالدين عبدالرحمان، نفحات الانس / با مقدمه و تصحيح: محمود عابدي، تهران، اطلاعات، چاپ چهارم، 1382. 1214 ص.

Cami, Nurettin Abdurrahman bin Ahmad. (1382/2003). Nafahatu'l-uns min hazaratu'l kuds [Tahrir ve önsöz Mahmud Abidi'ye ait]. Dördüncü baskı. – Tahran: “Etteloot”. (s. 1215)]

[. سلطان محمد داراشكوه. سفينة الاوالياء. چاپ سنگی. – لکهنو: مطبع منشی نول کشور، 1862.

Sultan Muhammed Daraşukuh. (1862). Safinatu'l-evliya / Taş baskısı. – Lakhnay: Munşi Naval Kişur matbaası.]

[. صلاح بن مبارك بخارى. انيس الطالبين و عدة السالكين / به تصحيح و مقدمة خليل ابراهيم صارى اوغلى؛ به كوشش توفيق صبحانى. – تهران: كيهان، 1371.

Salah bin Mubarak Buhari. (1371/1992). Anisa't-talibin ve uddata's-salikin (Tahrir ve önsöz Halil İbrahim Sari oğlu'ya ait; Tevfik Subhani tarafından neşre hazırlanmıştır). – Tahran: “Kayhon”]

[. محمد طالب بن تاج الدين حسن حواجه الحسينى الصديقى. مطلب الطالبين / فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان، انستیتوی شرق شناسی ابو ریحان بیرونی؛ تصحيح غلام کریمی و ایرکین میرکاملوف؛ زیر نظر حلیم تورایف. – تاشکند: ماوراءالنهر، 2012. – 376 ص.

Muhammed Talip bin Tacettin Hasanhoca Siddiki. (2012). Matlabu't-talibin / Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkiyat Enstitüsü; neşre hazırlayanlar: Gulam Kerimi, Erkin Mirkamilov; editör: Halim Torayev. – Taşkent: “Maveraünnehir”. (s.376)].

[. مولانا فخرالدين على بن حسين واعظ كاشفى. رشحات عين الحيات / با مقدمه و تصحيحات و حواشى و تعليقات دكتور على اصغر معينيان. در 2 جلد. جلد اول. – تهران: بنياد نيوكوكارى نورانى، 2536. – 361 ص.

Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyn Vaiz Kaşifi. (2536/1977). Reşehat eyn el-hayat[Giriş, tahrir, yorum ve ilaveler doktor Ali Asğar Ma'iniyan'a ait]. 2 ciltlik. 1.cilt. – Tahran: “Nurani” hayriye vakfı yayınevi. (s.361)]

[. مولانا فخرالدين على بن حسين واعظ كاشفی. رشحات عين الحيات / با مقدمه و تصحيحات و حواشی و تعليقات دكتور على اصغر معينيان. در 2 جلد. جلد دوم. – تهران: بنياد نيكوكارى نورانى، 2536. – 784 ص.]

Mevlana Fahrettin Ali bin Hüseyn Vaiz Kaşifi. (2536/1977). Reşehat eyn el-hayat[Giriş, tahrir, yorum ve ilaveler doktor Ali Asğar Ma'iniyan'a ait]. 2 ciltlik. 2.cilt. – Tahran: “Nurani” hayriye vakfı yayınevi. (s.784)]

Orif Usmon. (2003). Buxoroi şarifning yetti piri. – Toshkent: Toshkent Davlat Sharqshunoslik İnstituti nashriyoti. (172 b.).

Turar Usmon. (1999). Tasavvuf tarixi. Toshkent: “İstiqlol”. (180 b.).

Акимушкин О. (1991). *ал-Гидждувани* // Ислам. Энциклопедический словарь. – Москва: Наука. (315 с.) (С. 54).

Акимушкин О. (1991). *Накибандийа* // Ислам. Энциклопедический словарь. – Москва: Наука. (315 с.) (С. 187-188).

Кныш А.Д. (2004). Мусульманский мистицизм. Краткая история / Пер. с англ. М.Г.Романов. – СПб.: Издательство “ДИЛЯ”. (464 с.).

Субхан Дж. А. (2005). Суфизм: Его святые и святыни: Введение в изучение суфизма со специальным отношением к Индии и Пакистану / Пер. - М.; СПб.: Диля. (256 с.).

Хасан Камиль Ёылмаз. (2007). Тасаввуф и тарикаты. Перевод с турецкого А. Урманова. М.: ООО “Издательская группа “САД”. (300 с.).

Хисматулин А.А. (1996). Суфийская ритуальная практика: (На примере братства Накшбандийа). – СПб.: Центр “Петербургское Востоковедение”. (208 с.).

Шиммель Аннемари. (2012). Мир исламского мистицизма / Пер. с англ. Н. И. Пригариной, А. С. Раппопорт. 2-е изд., испр. и доп. – М: ООО “Садра”. (536 с.).

Necdet Tosun. (2007). Bahâeddin Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı, İstanbul: İnsan Yayınları, 3. baskı.

t.f.d. Kamilcan Rəhimov

XVACAQAN-NƏQŞBƏNDİYƏ TƏLİMİNİN ƏSASLARI

XÜLASƏ

XII əsrdə Xoca Əbdülxəliq Qicduvani tərəfindən əsası qoyulan, onun ardıcılıqları tərəfindən təkmilləşdirilən və yeddinci *pir* – rəhbər Xoca Bəhaüddin Nəqşbənd tərəfindən öz mükəmməllik səviyyəsinə çatan Xvacaqan-Nəqşbəndiyə təlimi sufizm tarixində ən mükəmməl və təkmil sufi təlimlərinəndən biridir. Təlim üç prinsip üzərində qurulmuşdur: 1) Şəriət və Sünnə; (2) Zikri-xəfi; 3) on bir dirək (*huş bar dam, nəzər bar qədəm, səfər dar vətən, xəlvət dar əncüman, yadkard, bazqaşt, nigahdaşt, yaddaşt, vüqufi zəmani, vüqufi ədədi, vüqufi qəlbi*). O, Orta Asiyada sufizmin yeni və təkmil növüdür və ictimai fəal sufizmin inkişafı və yayılmasında mühüm rol oynamışdır. Bundan əlavə, Xvacaqan-Nəqşbəndiyə təlimində mövcud olan mərkəzləşdirilmiş və mükəmməl mürid yetişdirmə üsulu üsulun daxili uzlaşmasını təmin etmiş, təlimin sürətlə və geniş yayılmasına kömək etmişdir.

Bu məqalədə Qicduvanidən Nəqşbəndə qədər olan Xvacaqan-Nəqşbəndiyə təriqətinin banilərini sufiizm baxışları və ideyalarının təhlili əsasında Xvacaqan-Nəqşbəndiyə doktrinasının əsasları və prinsipləri ümumiləşdirilmişdir.

Açar sözlər: sufizm, Xvacaqan-Nəqşibəndiyə təlimi, Xvacaqan-Nəqşbəndiyə doktrinası, zikri-xəfi, rəşha, ictimai fəal sufizm

д.ф.по истории Камильджан Рахимов

ОСНОВЫ УЧЕНИЯ ХВАДЖАГАН-НАКШБАНДИЯ

РЕЗЮМЕ

Учение Хваджаган-Накшбандия, основа которого была заложена в XII веке Ходжа Абдулхалигом Гиждувани, которое было усовершенствовано его последователями и достигло своего уровня совершенства благодаря седьмому пиру – лидеру Ходжа Бахауддину Накшбанду, является одним из самых совершенных и развитых учений, в истории суфизма. Это учение основано на трех принципах: 1) Шариат и Сунна; 2) тихий зикр (Зикр-и хафи); 3) одиннадцать капель (рашха): *хуш дар дам, назар бар кадам, сафар дар ватан, хилват дар анджуман, йадкард, базгаит, нигахдаит, йаддаит, вукуф-и замани, вукуф-и 'адади и вукуф-и калби*. Оно является новой и передовой разновидностью центрально-азиатского суфизма и сыграло важную роль в развитии и популяризации социально активного суфизма. Более того, централизованный и совершенный метод воспитания мюридов в учении Хваджаган-Накшбандия обеспечивал его внутреннюю слаженность и послужил причиной для его быстрого и широкого распространения.

Автор статьи в обобщенном виде излагает основы и принципы доктрины Хваджаган-Накшбандия на основании анализа взглядов на суфизм и идей основателей этого тариката, начиная от Гиждувани и заканчивая Накшбандом.

Ключевые слова: *суфизм, учение Хваджаган-Накшбандия, доктрина Хваджаган-Накшбандия, зикр-и хафи, рашха, социально активный суфизм.*

PhD Komiljon Rakhimov

**THE FOUNDATIONS OF THE
KHWAJAGAN-NAQSHBANDIYA TEACHING**

ABSTRACT

The Khwajagan-Naqshbandiya teaching, which was founded in the 12th century by Khoja Abdulkhalik Gijduvani, perfected by his followers, and reached its sophistication by the seventh *pir* – the leader of Khoja Bahauddin Naqshband – is one of the most complete and advanced Sufi teachings in the history of Sufism. The teaching is drawn upon the three principles: 1) Shari'ah and Sunnah; (2) Zikri Khafiy; 3) the eleven pillars (*hush dar dam, nazar bar qadam, safar dar vatan, khilvat dar anjuman, yodkard, bozgasht, nigohdosht, yoddosht, wuqufi zamoniyy, wuqufi adadiyy, wuqufi qalbiyy*). It is a new and advanced type of Sufism in Central Asia and played an important role in the development and spread of socially active Sufism. In addition, the centralized and perfect method of training murids, which existed in the Khwajagan-Naqshbandiya teaching, ensured the internal consistency of the method and contributed to the rapid and widespread distribution of the teaching.

This article summarizes the foundations and principles of the Khwajagan-Naqshbandiya doctrine, based on an analysis of Sufi views and ideas of the founders of the Khwajagan-Naqshbandiya order from Gijduvani to Naqshband.

Keywords: *Sufism, Khwajagan-Naqshbandiya teaching, Khwajagan-Naqshbandiya doctrine, zikri khafi, rashha, socially active Sufism.*

Çapa tövsiyə etdi: f.f.d. Ə.S.Niyazov